

ПЕРІОДИКА ПІДКАРПАТСЬКОЇ ТЕРИТОРІЇ 1939-1944 рр. (матеріали до повної бібліографії Федора Потушняка)

УДК 821.161.2–1 (477.87) “Потушняк”

Резюме. В статті розглядаються питання, пов'язанні з загальною ситуацією в Підкарпатті часів Другої світової війни (1939–1944) та історії періодики краю, котра до сьогодні за лишається невідомою широкому загалу читачів. Коротко охарактеризовано російськомовні газети “Русская Правда” та “Русское Слово”, педагогічний часопис “Народна Школа” та найпопулярнішу газету тих років “Недѣля”, що виходили в Ужгороді до жовтня 1944 року. Представленні публікації у цих виданнях найпродуктивнішого автора краю воєнних років Федора Потушняка, котрі можуть бути використанні при складанні повної бібліографії відомого українського та русинського науковця та літератора.

Ключові слова: Федір Потушняк, періодичні видання, бібліографія, Підкарпатська територія.

Summary. The article examines problems connected with the general situation in Pidkarpattya within the period of the World War II (1939 -1945) and history of the periodicals of the land which have been unknown until now to the wide scale of readers. Brief characteristic is given to the newspapers “Russian Verity” (“Russkaya Pravda”) and “Russian Word” (“Russkoye Slovo”) which had been edited in Russian, pedagogical periodical “People’s School” (“Narodna shkola”) and the most popular newspaper of those years “Sunday” which had been edited in Uzhhorod till October 1944. Presented publications in the periodical of the most productive author of the land in post war years Fedir Potushnyak may be used for compiling the complete bibliography of the known Ukrainian and Rusyn scientists and writer.

Key words: Fedir Potushnyak, periodicals, bibliography, territory of Pidkarpattya.

Одразу зауважимо, що історія періодики краю цього періоду ще чекає своїх дослідників. Радянські вчені здебільшого приділяли ува

– 144 –

гу тільки ко муніс ти чній пресі, а все інше (найрізноманіт ніші як за формою, так і за змістом більше двадцяти газет та часописів того часу) огульно називали “профашистскими” виданнями [6; 18]. Подібна оцінка цих газет науковцями від політики, на жаль, автоматично накладала табу на їх вивчення іншими фахівцями, тим паче інакше їх трактування у студентській аудиторії. Останнім часом з’явилося чимало історичних публікацій, здебільшого молодих закарпатських істориків, які за слугують на увагу, оскільки активно використовують матеріали періодики того часу і дають певне уявлення про загальну ситуацію на території нинішнього Закарпаття до і під час Другої світової війни [8; 16]. Повних підшивок періодичних видань, на жаль, не має в жодній бібліотеці чи архівній установі. Краще за інші представлені видання Подкарпатского Общества Наук, зокрема у фондах наукової бібліотеки Ужгородського університету. Найповніше періодичні видання 20-их–40-их років ХХ століття представлені в Державному архіві Закарпатської області. Чимало номерів старих газет зберігається у фондах Обласного краєзнавчого музею.

На жаль, довгі роки для багатьох людей, які мали безпосереднє відношення до діяльності бібліотек, інших радянських установ культури, ці “профашистские” видання не складали цінності, їх збереження навіть у спецфондах не заохочувалося владними структурами. Нова ідеологічна сила воєвниче й рішуче відкидала небажане для неї бачення історичних подій, особливо якщо йшлося про документи

епохи, зокрема, періодичні видання попередніх державних режимів. Більшість друкованої продукції була знищена. Парадоксальною склалася ситуація щодо вивчення історії другого угорського владарювання на Закарпатті в 1938–1944 рр. Найближчий за часом проміжок часу дорадянського періоду, зокрема історія місцевих масс-медіа, у науково-популярній літературі, та й у спеціальних виданнях практично не вивчалися.

Коротко про історію краю. За результатами Віденської конференції 2 листопада 1938 року, яку провели нові європейські лідери Німеччина та Італія, значна частина території нинішнього Закарпаття була приєднана до складу Угорської держави. Вже 3 листопада в Будапешті Рада міністрів Угорщини під головуванням Імреді вирішила конкретні питання щодо цього питання, а вже 10 листопада угорські війська (без спротиву чехословацької влади, війська котрої організовано відступили, а їх ар'єргард навіть дочекався перших угорських гонведів і офіційно передав владу) зайняли найважливіші економічні та культурні центри краю – Ужгород, Мукачево та Берегово. Центр, у якому безпо-

– 145 –

середньо вирішувалися всі життєво важливі питання, що стосувалися життя території нинішнього Закарпаття протягом наступних шести років, перемістився з Праги до Будапешта. Саме в столиці Угорщини вирішувалися всі питання соціального, економічного життя регіону. Що до періодики, то й тут відбулися значні зміни, що сталися з урахуванням державних інтересів нової для жителів краю столиці. Вже через три дні після I Віденського арбітражу 5 листопада 1938 року (ще за тиждень до появи угорських гонведів в Ужгороді) газета Степана Фенцика “Нашъ Путь” опублікувала рішення нової влади щодо періодичних видань:

„Недавнее распоряжение карпаторусского правительства о закрытии всѣх русских газетъ, сегодняшнимъ днемъ отмѣняетъ ся. Одновременно запрещаетъ ся издание всѣхъ чешскихъ и украинскихъ газетъ в Ужгородѣ, Мукачевѣ и Береговѣ. Русскія и мадьярскія газеты съ сегодняшняго дня на основаніи этого распоряженія не подлежатъ цензурѣ.

Постановленіє вступаєть въ силу съ момента его опубликованія.

Ужгородъ, 4 XI. 1938

Съ повѣренія Мадьярского Национального Совѣта П. Бернатъ”¹

Після перерви, пов'язаної з арештом прем'єр-міністра Підкарпатської Русі Андрея Бродія та подальшою забороною уряду його наступника Августина Волошина русофільських видань, орган Автономного Земледільського Союзу, інша русофільська газета “Русский Вѣстникъ” (видавцем якої був лідер найвпливовішої політичної сили краю Андрей Бродій) № 33 за 20 листопада (попередній №32 вийшов 30 жовтня) на першій сторінці надрукувала звернення лідера тогочасної Угорщини до жителів краю, які після двадцятирічного чехословацького правління знову опинилися в лоні святостефанської держави: „Русины! Возсіяло над Вами солнце свободы. Ваши долголѣтныя страданія и искушенія окончилися. Ваше мученичество, Ваша крѣпка воля и наша обща борьба привели насъ къ побѣдѣ. Снова свитятъ надъ Вами лучи Святой Короны, снова будете жити въ одной державѣ.

Любовь и попеченіє угорской отчины встрѣчаютъ Васъ. Мадьярскіє королевскіє гонведы вступають первыми на освобожденные отъ рабства наши землѣ, чтобы защищали и больше никогда не покинули ихъ.

¹ Тут і надалі всі цитати з видань того часу подані зі збереженням особливостей графіки і орфографії. Такий підхід дозволить краще проілюструвати перипетії боротьби за вирішення так званого мовного питання, яке було одним з найактуальніших упродовж усього міжвоєнного періоду.

Мы заключаеме Васъ всѣхъ живущихъ на сихъ областяхъ въ свои братскіе объятія. Русскій народѣ радуйся! Да будетъ всюди порядокъ и покой. Не забудьте, что цѣлый свѣтъ смотритъ на Васъ. Да будетъ благодать Бога над нашимъ отечествомъ. Николай Горти, регент Угорщины”.

Прихід гонведів генерала Гейзи Сіглера в Ужгород надвечір 10 листопада 1938 року ознаменував початок нового устрою краю аж до приходу в жовтні 1944 року бійців Червоної Армії. За лишилися ще східні території Підкарпатської Русі, яка контролювалася чехословацькою владою і на яких до березня 1939 року була автономна територія Чехословаччини зі столицею в Хусті [1; 17].

Восени 1939 року після ліквідації цієї адміністративно-територіальної одиниці все Підкарпаття опинилося в складі Угорщини. В даному випадку мова йде про території, які практично тотожні нинішнім адміністративно-територіальним межах Закарпатської області України, включаючи села округів Свидник та Снина нинішньої Словаччини, в котрих проживало на той час близько 70 тисяч переважно “руського” населення. Ці землі більшість газет того часу, що виходили в краї, здебільшого називали “Подкарпатя”, “Подкарпатска територія” (русинофільські видання), або “Подкарпатьє”, “Угорская Русь” (русофільські видання).

За даними угорської влади, восени 1939 року на Підкарпатській території проживало 667 561 чоловік. З них – 498 290 русинів (в Угорщині загалом їх було 547 770), що складало 74,7% від усієї кількості населення. 9,1% населення краю склали євреї, 8,6% – угорці, 3,4% – словаки, 2,2% – румуни, 1,4% – німці. За конфесійною належністю населення краю розподілялося: 61,9% – грекокатолики, 17,2% – православні, 12,1% – іудеї, 6,0% – вірники католицької церкви [13, с. 31–34].

У складі угорської держави край отримав особливий статус регентського комісаріату, голова котрого назначався безпосередньо Міклошем Горті, та був підзвітним тільки йому та прем’єр-міністру Угорщини. Найбільш гострі та актуальні для інтелігенції питання, пов’язанні з мовною орієнтацією періодики краю та органів державної влади, Угорщина вирішила відповідно до своїх державних інтересів. Перш за все були повністю заборонені українські видання. Русофільські газети екс-прем’єра Підкарпатської Русі Андрея Бродія “Русскій Вѣстникъ” та іншого “автономіста” Степана Фенцика “Карпаторусскій Голось” у цих умовах збереглися, а в перший рік угорської влади (особливо до ве-

дення цензури восени 1939 року) почували себе вельми комфортно. Все ж прерогатива була надана новою владою так званому “третьому” напрямку, тобто тим політичним та громадським силам, які на противагу русофільському та українофільському напрямку обстоювали власну автономію, писали рідною (на основі місцевих говірок) руською (русинською) мовою та формували русинську націю. Такою найбільш впливовою та організованою силою на той час була перш за все Мукачівська грекокатолицька єпархія, яка ще в умовах Чехословацької демократії почала об’єднувати представників “третьої” сили, формувати власні погляди на суспільне життя краю, які в умовах Підкарпатської Русі практично зводилися до боротьби за надання краю автономії та вирішення мовного питання на користь формування літературної мови на основі місцевих говірок. Вже в першому номері газети “Недѣля” 6 жовтня 1935 року в передовій статті “Розвиваємо” пропонується “отстранити всѣ недоразумѣнья и споры меже русинами”. Ідеологи русинофільського напрямку вважали, що зуміють об’єднати два ворогуючі табори русофілів та українофілів на базі альтернативної “об’єднуючої”, на їх думку, теорії окремішності

місцевого населення. “Мы чествуем пересвѣдченъе каждого чоловѣка. Мы высоко цѣниме культурну силу так великорусского як и украинского народа, мы в почести держиме их справедливѣ національнѣ цѣли и стремленья, але притом не хочеме за быти о своем... За то рѣшили мы сю нашу новинку выдати и писати на чисто народном языке”. В умовах демократичної Чехословаччини такого об’єднання не відбулося, традиції протистояння ворогуючих таборів на кінець 30-их років набули сталих і різко антагоністичних форм. Мовну проблему намагався вирішити насильницьким шляхом уряд Августина Волошина, але заборона русофільських видань протрималася всього кілька днів до приходу угорців,¹ які вирішили це питання аналогічним чином, але вже на користь русинофілів та частково русофілів. Останні послідовно користувалися російською мовою (зі збереженням російської графіки та орфографії, що існували до реформи 1918–1918 років), однак змушені були змиритися з рішенням угорської влади щодо офіційної мови Карпатської території.

¹ Після переходу західних територій краю до складу Угорщини уряд Волошина перемістився в Хуст, де й продовжували діяти антиросійські та антирусинські закони щодо мовної та політичної орієнтації населення краю, див. про це, наприклад [19]. Періодичні видання українофільського напрямку виходили в Хусті, Новому Саді, пізніше в Празі.

– 148 –

Показово, що перші офіційні повідомлення представників угорської влади, зокрема щодо періодичних органів, як бачимо, редактори бродіївського “Русского Вѣстника” та фенциківських газет “Нашъ Путь” та “Карпаторусскій Голосъ” не наважувалися редагувати. В роки Другої світової війни в краї виходили друком більше двадцяти різного типу як за формою, так і за змістом газет та журналів на русинській, угорській та російській мовах, див.: двомовний офіційний орган місцевого самоврядування, регентського комісаріату “Kárpátaljai közlöny–Подкарпатский Вѣстникъ”, вчительська “Народна Школа” (матеріали друкувалися спочатку російською мовою місцевої редакції, з січня 1940 року русинською, угорською та значно рідше словацькою мовами), релігійні: “Душпастырь”, “Добрий Пастырь”, “Благовѣстник”; періодика Підкарпатського Общества Наук: “Литературна Недѣля”, “Зоря-Наjna”, “Руська Молодежь”; економічний місячник “Гандя”; угорські газети: ужгородські “Kárpáti Híradó”, “Kárpáti Magyar Hírlap”, “Határszéli Hírlap”, мукачівська “Az Őslakó”, берегівська “Tiszaháti Magyar Gazda”, російськомовні “Карпаторусскій Голосъ”, “Русская Правда”, “Русское Слово”.

Русинською мовою друкувалися спочатку “Нова Недѣля” (1939), “Карпатська Недѣля” (1939–1941), а потім газета зі старою назвою “Недѣля” (1941–1944), провладні видання, які хоч і не значилися безпосередніми органами Мукачівської грекокатолицької єпархії, однак повністю контролювалися нею та особисто другою особою єпархії Александром Ильницьким, та видання Підкарпатського Общества Наук (надалі – ПОН). Русофільські партійні видання найвідомішого політика краю того часу Андрея Бродія та лідера націоналістичної партії Степана Фенцика (саме політичні погляди лідерів, поряд з іншими чинниками, мабуть, стали визначальними при рішенні угорської влади щодо їх існування) навіть спробували під час різких політичних та соціально-адміністративних змін розширити та збільшити свій вплив на читачів. Активно публікувався в газетах краю часів Другої світової війни Федір Потушняк, який завдяки Івану Гарайді не був мобілізований на фронт, зате залишився без постійних матеріальних прибутків, оскільки змушений був жити за рахунок гонорарів [2, с.144–167].

Саме у видавництві ПОН вийшло у світ кілька окремих книжечок Федора Потушняка (зокрема: Вода, земля и воздухъ (въ нар. вѣрованю), 1942. – 29 с.;

Хатка та млинокъ (поема). 1943. – 20 с.; A ruszin perviselet. 1944. – 28 с.; Казка-драма для дѣтей, 1943. – 35 с.; На бѣлыхъ скалахъ (Поезіѣ), 1941. – 82 с.; Оповѣданя, 1942. – 64 с.; Грѣхъ та иншѣ оповѣда ня, 1944. – 96 с.
– 149 –

Значна кількість наукових та художніх творів цього, можливо, найпродуктивнішого автора краю важких воєнних років була надрукована на сторінках періодичних видань “Литературна Недѣля”, “Зоря-Најна”, “Руська Молодежь” та “Великий сельско-господарский календарь Подкарпатского Общества Наукъ на рокъ...”. У нашому матеріалі ми не будемо торкатися відомостей про ці публікації науковця та письменника, оскільки існує повна бібліографія видань ПОН, в якій представлені загальні відомості про вище зазначені періодичні видання [5]. Зупинимося на тих ужгородських виданнях, на сторінках котрих Федір Потушняк почав публікуватися майже за рік до появи видань ПОН.

“Русская Правда”

Вихідні дані першого номера: Русская Правда. Независимая политическая газета. Основатель А. И. Бродій. За редакцію отвѣчаетъ: Главный редакторъ: Иванъ Г. Шпакъ. Издаетъ Комитетъ подъ предсѣдательствомъ А. И. Бродія. Рукописи не возвращаются и по ихъ поводу редакція въ переписку не входитъ. Печатаетъ типографія Школьной Помощи въ Унгварѣ – Гейза Цакль. [В подальшому газета друкувалася й в друкарнях “ЛАМЪ и Ко”, “Уніо”, “Г. Миравчикъ” – М.К.] Редакція и администрація Унгваръ, Надъгидъ ул. чис. 5. Подписная плата: На годъ 18– П, на 1/2 года 9– П, на 1/4 года 4.50 П, на мѣсяць 1.50 Пенго.

Газета продовжила традиції своєї попередниці тижневика “Русскій Вѣстникъ”, котрий був у чехословацький період офіційним органом партії Андрея Бродія (“Автономный Земледѣльский Союз”– АЗС) й виходив з 1924 року. Перший номер щоденної газети “Русская Правда” вийшов 22 вересня 1939 ро ку. Виходила газета на шести сторінках формату 315x480 мм. Структура була переважно стабільною: на першій сторінці передова стаття, найважливіші повідомлення. Як і в інших виданнях того часу матеріали розміщувалися переважно в чотирьох колонках при мінімумі фотоілюстрацій. Тексти друкувалися переважно через один, інколи – півтора інтервали кількома шрифтами досить якісно (через невеликі накладки та високу в цілому поліграфічну культуру ужгородських друкарень). Практично в кожному номері були задіяні інформаційні рубрики “Хроника”, “Хозяйственная жизнь”, “Спортъ”, “Въ послѣднюю минуту”, котра розміщувалася на останній (4 або 6) сторінці й займала значну площу. Активно працював відділ літератури й мистецтва під керівництвом відомого автора й редактора тих років І. Г. Керчі. Майже на кож-

– 150 –

ній сторінці газети була розміщена реклама. В газеті було зовсім мало політичних лозунгів, що були вельми характерними для інших місцевих партійних видань, зовні вона справляла враження цілком респектабельного видання (особливо на фоні досить часто агресивного й безапеляційного “Карпаторусского Голоса”, газети іншого впливового політика русофільської орієнтації, праворадикала Степана Фенцика).

Виходила газета майже рік (1939 року вийшло 54 номерів; останній 186 номер газети 1940 року побачив світ 5 вересня).

“Русское Слово”

При збереженні характеру видання, штату працівників, за всіма формальними ознаками “Русское Слово” було новою газетою. У вихідних даних випуску за 5 вересня 1940 року був зазначений рік видання – I. Новими були й ціни (12 філерів замість 6 за один екземпляр видання, для закордонних передплатників – 6 американських доларів на рік) й інформація про те, що газета виходить два рази на тиждень й друкується “въ унгарской экспозитурѣ м. кор. держ. типографіи”, пізніше “Унію – Г. Миравчикъ”, “ЛАМЪ а.т.”.

Структура видання протягом усього часу практично не змінювалася. Переважно це були невеликі інформаційні повідомлення з міжнародної тематики, котрі розповсюджувало Угорське телеграфне агентство. Під час безпосередньої участі Угорщини у війні полемічний запал місцевих газет помітно згас. Залишалось культурне життя регіону, в котре з тим чи іншим успіхом пробували вмішуватися газети Андрея Бродія. Підводячи підсумки русофільського руху за 1940 рік (за значимо, часу відносного благополуччя), журналісти “Русского Слова” в номері за 1 січня 1941 року самокритично зізнавалися, що “были мало активны”. “Въ истекшемъ году нашъ народъ репрезентировали всего лишь Угро-Русскій Национальній Театръ, С. К. Русь (спортивний клуб – М. К.), работы русскихъ художниковъ и работы молодыхъ русскихъ литераторовъ нашего Края. Тутъ-тамъ по селамъ нашей Родины были учителями устроены культурные вечера съ прекрасной программой, но все это дѣлалось только въ нѣкоторыхъ мѣстахъ, тогда якъ въ былые годы каждое русское село систематически вело такую культурно-просвѣтительную работу. ...въ наступающемъ 1941 году мы должны во всѣхъ отношеніяхъ удѣляти больше вниманія культурно-національнимъ чаяніямъ нашего народа”. “Независимая политическая газета” була цілком свідомою щодо свого місця у суспільному житті того часу – “культурный фронт”.

– 151 –

Виходила газета до приходу Червоної Армії. Навіть в умовах суворих воєнних років “Русское Слово” регулярно доходило до своїх читачів: 1942 року вийшло 102 номерів газети, 1943 – 103, 1944 – графік виходу з друку також не порушувався, 85 (останній, за нашими даними) номер газети вийшов друком 22 жовтня (27 жовтня 1944 року в Ужгород увійшли радянські війська). Більш детально про газети Андрея Бродія можна дізнатися з наступної нашої публікації [4, с.60–67].

“Народна Школа”

Вихідні дані номера часопису за січень 1940 року.: Народна Школа. Журналь Учительского Т-ва Карпатского Края [з вересня 1941 „Педагогичный часопись. – Pedagogiai szaklap.; з січня 1942 – Часопись подкарпатскихъ учителейъ и воспитателёвъ. Kárpátaljai tanítók és nevelők lapja.] Редактируетъ: Редакціонный Комитетъ. Отвѣтственный редакторъ [з вересня 1941 „Выдае и за редакцію отповѣдае:”]: В. Шпеник [з січня 1942 року Андрей Кутланъ]. Главный редакторъ: Павелъ Федоръ [до червневого номера 1941 року]. Редакторъ: Иванъ Мартинъ [№№1-2 1939/40], Михаилъ Грига, М. Василенко [до червневого номера 1941 року]. Издатель: Учительское Т-во Карпатского Края [пізніше: Школьное Отдѣленя регентского комиссаріята Подкарпатя, Унгарь.] Унгарь. Редакція и администрація: Унгарь-Ужгородъ, Регентскій Комиссаріатъ № 116. Издательство:

Унгарь-Ужгородъ, пл. Сеченія № 24. Типографія Уніо–Миравчикъ • Унгарь-Ужгородъ, пл. Сеченія № 24.

Орган вчительської організації краю „Учительского Товарищества Подкарпатської Руси” журнал “Народна Школа” виходив з початку створення спілки підкарпатських вчителів у 1921 році до 1 жовтня 1938 року. На протязі 30-их років вчителство краю, як й інші верстви населення, було розколоте на кілька організацій. 5 травня 1929 року з єдиної вчительської спілки відкололася невелика її частина (29 членів), яка згодом організувала українофільськи орієнтовану “Учительську Громаду”. В угорський період журнал почав виходити як офіційний орган на той час вже єдиної вчительської організації краю “Учительского Товарищества” з січня 1940 року, зберігаючи традиції русофільськи орієнтованого учительства. За роки чехословацької демократії в краї сформувалося досить чітке уявлення про цей тип видання, досить згадати печатні органи “Учительської Громади” та “Учительского товарищества Подкарпатской Руси”, які видавали журнали “Учитель” (1920–1936), “Учительський голос” (1930–1938), “Підкарпатська Русь” (1923–1936) і інші [15, с.183–191]. “Народна Школа” відрізнялася хіба що русофільсь-

– 152 –

кими традиціями, відносно широким колом читачів. Після повернення краю до складу Угорщини, тобто з початку свого виходу у січні 1940 року вчительський орган, звісно, не залишився без впливу ідеології нових господарів краю. “Народна Школа”, яка майже впродовж двадцяти років була органом вчительської організації та фінансувалася членами товариства, стала рупором й організатором народної освіти краю, котра після тимчасового військового правління з 1 липня 1939 року перейшла в руки “Школьного Отдѣлення Регентского Комиссаріата Карпатского Края”, котрим відав о. Юлій Марина. В угорський період журнал підтримувався владою та виходив під її контролем (з державної казни, наприклад, був виділений аванс у розмірі 3 тисяч пенге на видання перших шести номерів журналу). Після виходу першого номера часопису всі вчителі були зобов’язані вступити “въ члены единого “Учительского Товарищества”. Можливість функціонування єдиної вчительської організації мотивувалася тим, що “Сія задача нынѣ стала легкою потому, что мы стали едины. Нѣтъ у насъ “украинцевъ”, нѣтъ ни “кацаповъ”, но есть единый угрорусскій народъ” [7, с.3].

Ще в кінці 1939 року в краї було створено 4 комісії (дві в Ужгороді, в Мукачеві та Хусті), які й вирішували долю вчителів. На дошці оголошень міських та сільських урядів вивішувався “списокъ оправдываемыхъ лицъ” й на протязі 8 днів кожен міг подати на ім’я голови комісії претензії щодо доцільності використання того чи іншого претендента на вчительській посаді в нових умовах. На засідання комісії запрошувалися й ті громадяни, котрі виявляли свою незгоду щодо лояльності вчителя до нової влади. У січневому номері журналу за 1941 рік у його інформаційній частині з радістю сповіщалося: „Оправданіямъ, слава Богу, конецъ!... До сихъ поръ было переведено въ рангкл. [на вчительські посади у відповідності до кваліфікації та вислуги років – М.К.] припл. 1200 учителей. ...Послѣ режима Волошина и убійственной денунціації не удивительно, что уряды не глядѣли на наше учительство черезъ розовые очки. Послѣ того всего только 37 припл. учителей не было оправдано и припл. 9 человекъ было переведено на територію трианонской Мадьярщины... *Пріятна нежданность! Дѣло наше въ шк. отд. Рег. Комиссаріата встрѣчается съ благороднымъ пониманіемъ.*” [Народна Школа, 1940/41, № 5, с. 64]. Зазначимо, що мова йшла перш за все про вчителів народних (початкових) шкіл. На січень того ж 1941 року тільки 65 вчителів з 190 були офіційно перепризначені на свої посади в горожанських школах краю.

Всі інші вчителі як і досі чекали вирішення власних долі угорською владою, залишаючись на

– 153 –

своїх робочих місцях й отримуючи замість звичайної заробітної плати тільки “аванс на жалованіє”, тобто гроші у відповідності до розмірів зарплати у березні 1939 року (у перерахунку з чехословацьких крон на угорські пенге у співвідношенні 1:7). Нова ідеологія часопису була визначена наступним чином: „Содержаніе и духъ журнала опредѣляются тѣсною его связью со школою, культурною жизнью нашего учительства, молодежи и народа. Въ смыслѣ языка журналъ нашъ...

стоитъ на стражѣ нашего родного языка, исходя всегда из литературно-книжного языка, приближаясь по возможности къ языку народа...” [9, с.17]. Як помітно з цитати, мова часопису була на той час ближче до російської, ніж до народної. Приблизно такою мовою в краї на той час виходили газети “Карпаторусскій Голосъ” та “Русская Правда”. Відчувалося русофільське минуле видавців та авторів часопису (у чехословацький період “Народна Школа” була органом саме русофільськи орієнтованого місцевого вчителства, більшість якого вважало, що літературною мовою місцевих жителів повинна бути саме російська мова). Наближення “к языку народа” було пов’язане з певними змінами у суспільно-політичному житті краю. Деяка частина русофілів перейшла у табір прихильників русинської орієнтації. Рішення про відновлення видання “Учительского Товарищества” (формально організація не була заборонена урядом Августина Волошина за її русофільський характер) було прийняте на спеціальному засіданні у Регентському комісаріаті 1 січня 1940 року. Річний бюджет часопису було визначено у сумі 10 000 пенге. Були вирішені питання гонорарів та оплати редактора (60 пенге за номер на 24 с.), коректора (10 пенге) та адміністратора (30 пенге на місяць). Друкування одного номера журналу тиражем 300 екземплярів повинно було коштувати 300 пенге. Передбачалося, що число передплатників становитиме 2 тисячі, передплата в обсязі 5 пенге (вона входила в річний внесок члена “Учительского Товарищества”, що загалом становив 10 пенге). Планувалося, що повністю всі видатки на часопис покриватимуться за рахунок передплати. Однак розраховували видавці журналу й на державну допомогу в обсязі 500–1000 пенге.

„Относительно языка и правописанія журнала рѣшено пользоваться языкомъ и правописаніемъ новоизданныхъ учебниковъ и въ скоромъ ближайшемъ издаваемой грамматикой угрорусского языка, при чемъ основнымъ языкомъ “Народной Школы” является угрорусскій языкъ, но пропорціонально въ ней могутъ быти статьи на мадьярскомъ, нѣмецкомъ, словацкомъ и румынскомъ языкахъ” [10, с.15–18].

– 154 –

Часопис друкувався на дешевому папері, здебільшого без ілюстрацій, на 16-24-32 сторінках (нумерація наскрізна) форматом 230x165 мм. Спочатку журнал друкувався мовою, котра була вельми наближена до російської, згодом з вересня 1941 року – згідно граматики Івана Гарайди – русинською мовою. Зміст та вихідні дані часопису, найважливіші повідомлення та частина інших матеріалів дублювалися угорською мовою. Друкувалися на сторінках часопису й матеріали словацькою мовою (нами не зафіксовані статті німецькою та румунською мовами). На 50% шпальт журналу розміщувалися спеціальні (педагогічні) статті, деякі матеріали, здебільшого офіційного характеру друкувалися паралельно й угорською мовою. Певний час (№№ 5–10 за 1940/41 рік, тобто до появи видань Подкарпатского Общества наук) у журналі друкувалися матеріали “Литературно-научного приложения”. У цей період часопис виконував функції науково-популярного видання. Тоді були надруковані рецензії на найпомітніші видання поетів-русофілів, що домі-

нували у культурному житті краю кінця 30-их початку 40-их рр. (збірки “12”, “Живая струя”), дослідження з фольклористики Петра Лінтура, нарис Євгена Недзельського про досягнення місцевих живописців, праці Федора Потушняка та інших авторів. 1939/40 навчального року вийшло 6 номерів на 112 сторінках (журнал виходив з другого півріччя – січня 1940 року); 1940/41 (212 с.); 1941/42 (208 с.); 1942/43 (236); 1943/44 (216 с., починаючи з 7 номера того навчального року журнал виходив у меншому форматі – 200x145 мм.) – по 10 номерів; 1944/45 року вийшов тільки перший, вересневий, номер часопису.

“Недѣля”

Вихідні дані першого номера: Унгарь, 3 августа 1941. Рочник: I. Число I. Недѣля. Общественна новинка. Редакция и издавничество: Унгарь, ул. Казинция чис.: 7, I. Головной редакторъ: Александеръ Ильницкий Отвѣтательный редакторъ и издаватель: Андрей Кутланъ. Цена поодинокихъ чисел 8 филлеровъ. Появится каждой недѣлѣ. Мѣсячно два разъ съ литературной приложой. Предплатное съ литературной приложой: на I рокъ только 4 пенге, на повъ рокъ только 2П, на 3 мѣсяцѣ 1 пен ге. На останній 4 сторінці додатково зазначалося, що її видавець КАЛОТ, та інформація про те, що газета друкується в друкарні Подкарпатского Общества Наук.

Газета продовжила традиції своїх попередниць, газет “Нова Недѣля” та “Карпатска Недѣля”. В назву газети не випадково було вмо-

– 155 –

нтовано емблеми КАЛОТ (загальноугорська католицька організація аграрної молоді) та її місцевої філії ОГМ (“Організація Греко-католицької Молодежи”), офіційним органом якої й була газета з 3 серпня 1941 року. Такий союз приніс місцевим журналістам значну фінансову підтримку не тільки місцевих, але й центральних органів влади, що дозволило виданню стати газетою, з найвищим тиражем у краї. З 800 примірників “Карпатской Недѣлѣ” у 1940 році тираж газети зріс до 10 000 у 1944 році [8, с.178]. Газета стала доступнішою. Якщо окремі номери газет “Нова Недѣля” та “Карпатска Недѣля” коштували 10 філерів, то “Недѣля” подешевшала до 8 філерів за один примірник. Значно була зменшена і річна передплата: з 6 до 4 пенге. До кінця 1941 року вийшло 22 номери газети, 1942 року – 51 номер, 1943 – 50 номерів, 1944 року (за нашими даними) останній 41 номер вийшов 15 жовтня, тобто за два тижні до приходу в Ужгород Радянської Армії. Щотижнева газета виходила в неділю, на чотирьох або шести сторінках, найчастіше форматом 420x300, рідше 455x310 або 475x315 мм. Як і попередні “Нова Недѣля” та “Карпатска Недѣля”, видання було перш за все провідником головної ідеологічної інституції краю Мукачівської грекокатолицької єпархії. Засновником газети був Александер Ильницкий, головний радник регентського комісара (очолював дорадчий орган комісаріату “Комісію пропозицій” з числа найавторитетніших осіб краю). Обидва найвпливовіші працівники редакції Василь Шерегій та Андрій Кутлан в різний час паралельно очолювали практичну роботу ОГМ, організовували роботу Вищої школи народної освіти. На сторінках “Недѣлѣ” діяльність в рамках ОГМ висвітлювалася під спеціальною рубрикою “О.Г.М. – Л.О.К.” Ця рубрика засвідчує співпрацю з загальноугорським центром об’єднання допризовників “Левенти”, напіввійськовою молодіжною організацією. Як за формою (мовою), так і за змістом газета була близькою до видань ПОНу. Але якщо видання Івана

Гарайди, зважаючи на їх профіль намагалися обходитися без тенденційного офіціозу та вирішення гострих партійних суперечок, що було органічною частиною непростого воєнного часу, то “Недѣля”, зважаючи на її статус, була цілком задіяна у активному процесі ідеологічної обробки місцевого населення. Зміст її газетних шпальт майже цілком був побудований на коротких інформаційних повідомленнях, здебільшого з фронтів II світової війни та повідомлень зі столиць країн, що воювали, у рубриках “Дробнѣ вѣсти”, “Вѣсти”, а частіше як окремі повідомлення. Заголовки таких матеріалів були чисто інформативними, наприклад, заголовки – 156 –

газети за 20 серпня 1944 року: “Боѣ на предкарпатской території”, “Нѣмеччина подала протестъ за убійство военно-плѣнныхъ”, “Неудачное повстаня варшавскихъ партизанъ” і т. ін. Якщо у першій половині війни це були здебільшого оптимістичні повідомлення зі східного фронту, то з наближенням цього фронту до Ужгорода, зміст матеріалів та їх жанрова різноманітність не відзначалися позитивними рисами. Наприклад, 3 вересня 1944 року газета повідомляла, що в неділю 27 серпня на Ужгород було скинуто одинадцять 250 кілограмових авіаційних бомб, та більше 200 – вагою 8–10 кілограмів. Загибло 55 людей, багатьох було поранено. Однією з причин, на думку журналістів, була безтурботність городян, котрі не сховалися в бомбосховищах після повідомлення про повітряну тривогу. Досить широко були представлені матеріали рубрики “Народное господарство”, які друкувалися на допомогу селянам, зр. заголовки: “Нечерговое переказаня мыла за щупки (насіння – М.К.) дынѣ” (1 листопада 1942); “Значеня крумплевъ при кормленю скота” (12 березня 1944); “Сѣйме гречку!” (27 серпня 1944); “Якъ можь лѣпше схосновати кукурузное быля” (15 жовтня 1944) і т. ін. Подібними матеріалами заповнювалася і рубрика “Голосъ села”, зр.: “Примѣрна робота дружества въ Клячановѣ” (2 квітня 1944). Взагалі роботі споживчих товариств газета приділяла значну увагу. Влітку 1944 року в рубриці “Народное господарство” газета опублікувала цілу серію матеріалів під загальною назвою “Заоснујме дружественнѣ подприємства на селѣ!, підзаголовок: Зѣ нагоды 100-лѣтнѣго ювилею [ювилею?] споживчой (потребительной) коопераціѣ”. Цьому напрямку діяльності “Недѣля”, орган ОГМ, приділяла особливу увагу. Ось що писав з цієї нагоди один з ідеологів організації П. Довганіч: „...ОГМ бореса зѣ цѣлою своєю організаційною силою противъ всякихъ лихварѣвъ, котрѣ хотять жити и богатѣти зѣ поту и мозолистыхъ рукъ нашего народа. Сякихъ лихварѣвъ ОГМ стараеса вымести зѣ межи нашего народа тымъ способомъ, что веде акцію о заложованю новыхъ потребительныхъ дружествъ, котрѣ бы служили выключно нашему народу. Симъ хоче доказати, что и русинѣ есть способный до торговлѣ, промыслу и ремесла” [3, с.66]. Аналітичні матеріали друкувалися рідко і не відзначалися особливою гостротою чи новизною. Так звані редакційні статі на першій сторінці, що, як правило, облямовували зліва та знизу головні інформаційні повідомлення тижня, були заповнені просторікуватими дидактичними матеріалами на злобу дня, пор., наприклад: “Свѣдомый народъ” (30 липня 1944 року), “Правдивый християнинѣ” (6 серпня 1944 року); “Военна

– 157 –

психоза” (13 серпня 1944 року). Часто ці передові статі були без підписів, іноді були підписані іменами або криптонімами: Доневиць, В. Мак, Д-рѣ Ш. [Шерегії?] та ін. Цікаво прослідкувати на сторінках газет того часу (не була винятком, звісно, й

“Недѣля”) боротьбу газетярів за свого читача. До яких тільки засобів не вдаються журналісти, щоб отримати якнайбільше передплатних грошей. Тут і безкоштовні видання (перші три номери одноіменної попередниці “Недѣль” 1935 року були безкоштовними), і пільгові ціни (С. Фенцик продавав селянам краю свій “Карпаторусській Голосъ” за півціни, а А. Бродій встановив явно занижені ціни на нову газету “Русская Правда”). Шпальти тогочасних газет були заповнені всякими заманливими пропозиціями щодо передплати, частими нагадуваннями та попередженнями про строки передплати. Не була винятком і “Недѣля”. Цікаве оголошення було вміщено у газеті 19 березня 1944 року: “Увага! Выпускники Вышш. Шк. Народн. образования первого выпуска (3-24 февраль) получают задармо красну фотографію зъ участниковъ курсу, если заженуть наименше 5 предплатниковъ на Недѣлю”. Цікавою є передова стаття газети того ж періоду на цю ж тему: “Пресса и господарское житя” у номері за 15 жовтня. Журналіст пише про матеріальну залежність преси, жалкує, що рядові читачі не розуміють простої істини: якщо хочеш читати правдиву і незалежну інформацію, то мусиш підтримувати газету матеріально, інакше її підтримають інші сили, які й замовлятимуть потрібний їм характер цієї інформації. Прозорий натяк на те, що безкоштовним буває сир тільки у мишоловці, дещо запізнився (це був останній номер “Недѣль”, про що не могли не здогадуватися її журналісти). З іншого боку, така сміливість журналіста, зважаючи на суворі умови військового часу, була викликана саме часом виходу газети, не до ідеології було господарям газети. Це був 41 номер газети за 1944 рік, останній. Менше ніж через два тижні в Ужгород ввійшли війська Червоної армії. Час натяків та тихої опозиції журналістів періоду гортіївської Угорщини надовго, принаймні на наступні сорок з лишком років, відійшов з ужит ку. Тільки на останній сторінці під рубриками “Спортъ”, “За смѣймесья” та “Гуморъ” друкувалися невеликі матеріали розважального змісту. Значно рідше, ніж на сторінках партійних видань, друкувалися вірші, прозові та драматичні твори місцевих авторів. Активно публікувався в газеті Федір Потушняк. Так, наприклад, у серпні-грудні 1941 року були надруковані його прозові твори “Ворогъ”, “Скарбъ”, “Мѣхъ”, “Страхъ”, науково-популярні праці “Соціологія села”, “Філософія языка”, у січневому різдвяному номері 1942 року оповідання “Погарчикъ” та вірш

– 158 –

“Рождество”; у квітні-червні 1944 року в газеті під криптонімом Ф. П. друкувалася його етнографічна робота “Великдень”, 26 березня того ж року під псевдонімом Ф. Пасѣчникъ оповідання “Молитва матери” і т. ін. Майже всі ці тексти доступні широкому загалу, оскільки їх подано у двох перших томах Русинського дайджеста [11; 12]. Публікували свої твори часто під псевдонімами й інші митці краю. Василь Фенич під псевдонімом Бужорин опублікував оповідання “За няня” (2 листопада 1941 р.), “Идиля” (15 березня 1942 р.). Відомий вже на той час майстер прозових творів Юрій Станинець у “різдвяному” номері газети за 7 січня 1944 року був

представлений твором “Святой вечеръ (Урывокъ изъ повѣсти «Сусѣды»)».

Художні твори часто носили релігійне забарвлення. Дидактичність була характерна для більшості з поетичних та прозових творів 40-их років, що друкувалися на сторінках “Недѣль”. Це й не дивно, зважаючи на соціальну та

ідеологічну орієнтацію видавців та більшості дописувачів газети, яка представляла перш за все Мукачівську греко-католицьку єпархію.

Складання повної бібліографії багатой спадщини Федора Потушняка, судячи з усього, ще не закінчено. Найкраще описані наукові твори невідомого автора тих років [14, с. 269–275]. Однак і цей фрагмент майбутньої повної бібліографії науковця й письменника потребує певного доопрацювання, оскільки, зокрема, не враховує особливостей графіки й орфографії видань 40-их років ХХ століття, що є, принагідно зазначимо, неприпустимим у наукових текстах. Наприклад, публікації Федора Потушняка в газеті “Русская Правда” в семи подачах у серпні й вересні 1940 року “Демон в народном вірованіі” слід подавати точніше й мовою оригіналу “Демони въ народномъ вѣрованіи”. “Огонь в народных вірованях”, що друкувалася в науковому журналі “Зо ря-Најnal”, слід подавати “Огень въ народныхъ вѣрованяхъ”; заголовки статей з газети “Недѣля” не “Утопія” й “Популяція”, а “Утопіѣ” й “Популяція” тощо. Статю, що друкувалася в журналі “Народна Школа”, “Солнце, луна, звѣзды і небеса в народном вірованіі” слід подавати як “Солнце, луна, звѣзды и небеса въ народномъ вѣрованіи”, у бібліографічному описі статі “Моральность у дѣтей” не вказані сторінки в 6 номері часопису – 120–123; стаття “Соціологія села” була надрукована в газеті “Недѣля” не в 1940, а в 1941 році. Для виправлення подібних неточностей й доповнень, котрі потрібно внести у повну бібліографію науковця, літератора й журналіста, подаємо у хронологічному порядку публікації Федора Потушняка в ужгородському тижневику “Недѣля”, котрі були здебільшого підписані псевдонімами та криптонімами “Ф. Пасѣчникъ”,

– 159 –
“Ф. П-якъ” (художні твори), або ж “Ф. Потушнякъ”, “Ф.П.”: 10 августа 1941: Ворогъ (оповѣданя); 21-28 септембра 1941: Скарбъ (оповѣданя); 5 октября 1941: Соціологія села; 19, 26 октября 1941: Філософія языка; 16, 23, 30 новембра, 7 децембра 1941: Страхъ; 14 децембра 1941: Мѣхъ (урывокъ); 4 януара 1942: Рождество (стихи); 4 януара 1942: Погарчикъ (Роздвяное оповѣданя); 15(?), 22 фебруара, 1 марта 1942: Утопіѣ; 29 марта 1942: Ярня выставка нашихъ художниковъ (підписано “П.Ф!” – М.К.); 10 мая 1942: Походження назвъ “Мараморошъ” и “Сиготъ”; 27 септембра 1942: Сани в похоронномъ обрядѣ; 25 октября, 1 новембра 1942: Толока; 27 децембра 1942, 17, 24 януара 1943: Осель Ивана Буридана; 3 януара 1943: Коляда; 7, 14 фебруара 1943: Популяція; 7 януара 1944: Коляды; 26 марта 1944: Молитва матери (оповѣданя); 16, 30 апр., 7, 14, 21, 28 мая, 4 юнія 1944: Великдень; 10, 17 септембра 1944: Бабина смерть.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вегеш М. М. Історичні монографії та дослідження / М. М. Вегеш. – Київ-Ужгород: Колір Прінт, 1998. – Том I. Закарпаття в контексті центральноєвропейської політичної кризи напередодні Другої світової війни. – 382 с.
2. Дзендзелівський Й. О. І. А. Гарайда як філолог / Й.О. Дзендзелівський // Acta Hungarica 1996-1997, VII-VIII роки видання. – Ужгород, 1998. – С. 144–167.
3. Довганічъ П. Цѣль и значеня ОГМ–КАЛОТ-у на Подкарпатю // Великий сельско-господарский календарь Подкарпатского Общества Наукъ на рокъ 1943. Зложивъ: Др. Иван Гарайда. – Унгар, 1942. – С. 66.

4. Капраль М. Русскоязычная периодика Венгрии: газеты Андрея Бродия (1938-1944) // *Studia Rus sica* XIX. – Budapest, 2001. – С. 60–67.
5. Капраль, М. Подкарпатское Общество Наукъ. Публикації: 1941–1944 / Михаил Капраль ; [Спередслово и редакція Іштвана Удвари] – Ужгород : ПоліПринт, 2002. – 172 с.
6. Лисовой П.Н. Журналистика Закарпатья второй половины XIX – первой половины XX столетий и ее связи с другими украинскими землями и Россией. Автореф. дис. ... докт. филол. наук. – К., 1970.
7. Марина Ю. Д-рь.: Къ культурнымъ работникамъ родного Края // Народна Школа. – 1939/40. – №1. – С. 3.
8. Офіцинський Роман. Політичний розвиток Закарпаття у складі Угорщини (1939-1944) / Передм. В. Задорожного. – Київ : Інститут історії України Національної Академії Наук України, 1997. – 244 с.
– 160 –
9. Положеніє „Народной Школы” // Народна Школа. - 1940/41, - №1-2. - С. 17.
10. Протоколъ составленный 1-го января 1940 г., въ Школьномъ Отдѣленіи Регентского Комиссаріата въ Ужгородѣ – помѣщ. чис. 115. // Народна Школа. - 1939/40. - №1. - С. 15-18.
11. Русинський дайджест I. Наука. Научні и научно-популярні тексти з новинок 1939-1944 гг. Матеріали ушорив и спередслово написав Михаил Капраль. *Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia* 23. Nyíregyháza, 2008.
12. Русинський дайджест 1939-1944. II. Красное писемство. Тексты з новинок „Карпатска Недѣля” и „Недѣля”. Матеріали ушорив и спередслово написав Михаил Капраль. *Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia* 24. Nyíregyháza, 2008.
13. Статистика Подкарпатья // Земледѣльскій календарь на высокосный годъ 1944. Составилъ: Михаилъ Демко. Книгопечатня Юлія Фельдешія въ Унгварѣ. – 1943.– С.31-34.
14. Тиводар М. П. Життя і наукові пошуки Федора потушняка. - Друге видання. - Ужгород: Гражда, 2010.
15. Туряница В.В. Педагогічна періодика Закарпаття між двома світовими війнами // Українські землі в роки Другої світової війни.-Ужгород, 1998.- С. 183-191.
16. Українські землі в роки Другої світової війни: Науково-методичний збірник матеріалів конференції (Ужгород, 19 грудня 1997 р.) / Упорядк. В.Мельника і Р. Офіцинського.-Ужгород, 1998.
17. Федака С.Д. Труды і дні Карпатської України: хроніка подій. – Ужгород, 1998.
18. Хайнас В. Здійснення мрії (З історії Закарпатської комуністичної організації 1938-1945 років).-Ужгород, 1963. (Бібліотечка пропагандиста);
19. Чаварга І.М., Виноградов Є., Гичка А. Роль Августина Волошина у героїчній та трагічній долі Карпатської України // Українські землі в роки Другої світової війни. – Ужгород, 1998.-С. 41-48.